

ІНСТРУМЕНТАЛЬНА МУЗИКА РІЧНОГО ЦИКЛУ ПРАЦІ НА БІЛОСТОЧЧИНІ

ІГОР МАЦІЄВСЬКИЙ

Білосточчина в її недавніх адміністративних межах – структура досить пізня, зумовлена хиткими історико-економічними обставинами. Окремі її регіони, здавна заселені етнічно розмаїтими групами людності, на різних етапах історії знаходилися в різних політико-економічних конгломератах, що сприяло не тільки численним внутрішнім та зовнішнім міграціям населення і явищ культури, але й значним різного напрямку інтеграційним рухам, взаємовпливам і взаємозапозиченням. Все це відбилося на своєрідності традиційної інструментальної музичної культури як краю в цілому (що вже за самою своєю долею опинився на об'єктивному рубежі – зіткненні трьох географічних, біо-кліматичних, культурно-антрапологічних та етно-лінгвістичних (західної, північної та південної) – зон Центрально-Східної Європи), так й окремих його частин. Оскільки поодинокі функційні групи інструментів та жанри музики виникли в різні історичні часи, то й відбивають вони розмаїття не лише відповідних етапів еволюції культури, але й різних міжкультурних взаємин. Навіть найдавніша функційна сфера – звукотворення, зумовлені розміреною протягом року працею і відповідними календарними обрядами, – є історично неоднорідною, пов'язаною як з архаїчними, так і більш сучасними звуковими знаряддями, магією, поганськими культурами, традиціями християнства, новими ритуалами та причинами побутування.

Ця сфера становить тему I-ого циклу наших досліджень інструменталізму Білосточчини. Подані ствердження отримані під час семи теренових експедицій протягом 1996-1998 р., більшість з яких відбулася завдяки Воеводському відділу культури в Білостоці, Люблінській фундації "Музика кресів", "Касі Мянзовського" Польської Академії наук та допомогою шановних співучасників, серед яких доктор Г. Тавлай, магістри: С. Копа, Є. Рижик, Є. Томчук, І. Хвасцевський, Л. та Я. Вішенко, В. Дачевіч, М. Мамінська, Я. Бернад, К. Доленговська, Й. Зиськ, а також роботі автора в бібліотеках, музеях, архівах Польщі, Білорусі, України. Ці дані не можуть вважатися остаточними. Хоча б тому, що репрезентують першу спробу наукового дослідження та публікації в цій галузі культури краю

і чекають на свої доповнення та уточнення після залучення до співпраці більш широких кіл зацікавлених осіб з місць – працівників культури, вчителів, самих музикантів, тощо. Наведені тут наукові терміни та індекси музичних інструментів відповідають загально визнаній Класифікації музичних інструментів Е. Горнбостеля та К. Сакса (1). Місцеві народні назви подаємо мовою оригіналу (курсивом) у відповідній до того чи іншого діалекту графіці (польській, білоруській, українській; або й в кількох – для перехідних говорів) з приблизною, в необхідних випадках, польською транскрипцією¹. Матеріал подаємо згідно з єдиним функційним алгоритмом – зумовленим систематичністю щорічних календарних трудових операцій та обрядів – з відзначенням виявлених етно-регіональних чи локальних відмінностей.

Про найдавнішу сферу інструменталізму, пов'язану з працею, – звуковияви мисливців у процесі полювання, – маємо на Білосточчині поки що, на жаль, небагато даних.

В с. Плонка Косцельна (північна частина польськомовного західного регіону воєводства – ПНЗ) для мисливських сигналів «Увага!» вживалася колись амбушурна *trąbka mała* (423.121.I). З метою приваблення птахів (самця – за рахунок імітації голосу самки чи навпаки) в гм. Ґрудек (білоруськомовний північно-східний регіон – ПНС) використовували *paswiscioły z blachy* (paswsicioły z blachy) – закручену бляшану трубочку з 2 дірочками (по одній на кожному боці: свистить коли їх закриваєш – 421.221.2). «На гонках» (с. Гурни Бруд, гм. Дубіче Церковне – україномовний південно-східний регіон – ПДС), тобто коли женуть звіря (вовків, зайців) на мисливському засідку, тріскають на *taraskawках* (taraskawki) – дерев'яній (дуб, граб, ясінь, акація) рамці, довжиною 40 см, шир. до 80 см, настромленій краєм на зубчастий стрижень з ручкою (112.24). Тріск відбувається за рахунок биття по зубцям під час обертання рамки навколо стрижня однією (на всій території воєводства), або й 2-3 (ПДС) дощечками. Окрім загального – *тараскавка* – для всього ПДС – вживаються терміни *тараскотки* (с. Пілікі), *таракавка* (гм. Мельник), *трескотка* (гм. Більськ), *трещотка* (treszczotka – гм. Дзядковіце, південно-західний регіон – ПДЗ), *трашчалка* (ПНС). Особлива форма (стрижень всередині рамки, обидві дощечки б'ють по центру) й назва *трасотка* зафіксована в селі Левково (гм. Наревка: білорусько-українська перехідна етнолінгвістична зона – БУП). Матеріал в ПНС, як і далі на північ, – сосна.

Менших розмірів і з більш м'якого дерева інструменти під тими ж назвами, а також *traskotka*, *trajkotka* (весь західний регіон – ЗР), *траскотка*, *трашчотка* (БУП) використовували в звукових забавах дітей. Більших розмірів – вживають також для пологання зайців, диких кабанів і птахів від полів

¹ Іншого виходу в таких умовах нема. Адже білоруське "ы" відрізняється від українського "и" (більш переднього), останнє – від польського "у"; "е" ≠ "э", "йо" ≠ "ю" ≠ "jo" ≠ "ē", "е" ≠ "je", "і" ≠ "ji". Українське "кипить" – це і не "курут", і не "kirit", підляське "в" на кінці слова чи перед приголосною – не "w" і не "ũ" і т.д. Те ж стосується і дифтонгів, позначених тут лігою (^) над літерами. Народні назви та вирази подаємо курсивом.

і городів (ПДС і БУН)² Великі (до 50 см довжиною) різного виду інструменти – *trejkotka, trajkotka, trajkotka, treszczotka* – використовувалися «przed Wielkim Czwartkiem» міністрантами при костелах (переважно – ЗР). Вони в цілому є типовими для польської етнічної території (2, с. 102-103). Трашчалкі чудово робить в с. Синковце (гм. Нови Двур) Андрій Марчук.

Найбагатший шар трудової сфери інструменталізму на Білосточчині пов'язаний із пастухуванням. Кожного ранку під час випасного сезону (пізня весна – літо – початок осені, залежно від погоди) повсюдно пастух умовним сигналом виголошував до селян «Виганяй!». В с. Савіно (гм. Тикоцін) для цього вживалася *wielka trajkotka*. В с. Бервіха (гм. Сідра) пастух *ма два кія* (111.11) і міцно весь час б'ючи одним в один, гукав голосом: «Виганяй!». В деяких селах саме сигнал голосом пам'ятають як основний «Wychaniać» (с. Заремби гм. Дзядковіце); «Tu – tu!» (с. Капітанщизна гм. Наревка) і подібне в с. Пеньки гм. Грудек.

Але головне, в цілому краю для цього вживали розмаїті духові інструменти, об'єднані народом в єдине поняття *труба - trąba* (або *trąbka*)³.

Пастухи корів, свиней (подекуди і коней) вживали розмаїті найбільш архаїчні їх типи – скручені теплою весною з кори дерева без суччя (і закріплені проколом палички) – верби, вільхи (весь південний регіон – ПД – та гм. Наревка, Міхалово, Грудек), або липи, крушини (БУП, ПНС) і закріплені проколом палички розтруби (довж. 40-70 см, діаметром до 10 см), з пищиком роду шалмея (422). Пищики (*деркач, пискавка, пищалка, устнік* – ПВ: *derkacz, ustnik* – ЗР; *głos, klawisz* – с. Плонка Косцельна і *дэркаўка* – БУП; *пырхаўка, пішчалка, пішчык, грайка* – гм. Грудек, *пасвісцёл, пыркалка* – гм. Міхалово; *язычок, пішчык* – гм. Сокулка, Кузьніца, Н. Двор, *пердун* – Домброва Бялостоцка) існують на Білосточчині у двох основних різновидах.

Перші – роблені з розколотої вздовж гілки (довж. 10-15 см) лозини, ліщини, крушини або іншого дерева (одна половина вилущувалася у вигляді коритця, друга зачищувалася подібно до кларнетної тростини, потім разом зтягувалися й вкладалися в трубу – 422.211) – характерні для цілого ПД (до Бранська та Суража на заході та Заблудова й Нарви на сході) та кількох сусідніх гмін (Наревка, Міхалово, Грудек)⁴. Другі (стиснена та розщеплена з одного кінця, як стеблина, трубочка з тонкої кори того ж дерева, що й труба, на зразок гобойної тростини – 422.111) – властиві цілому північному регіонові (від Тикоціна до Кузіниці) – ПН⁵. В Плонці Косцельній кору пищика зверху і внизу надрізали.

² Сьогодні у цій функції у с. Скупово (гм. Наревка) використовують мідний *таз*, підвишений на воротах (111.241.1).

³ Одна з найперших, мабуть, згадок про існування на Підляшші пастуших *trąb, fujar*, а також *fujarek wierzbowych* відноситься до 1842 р. [5, с.44].

⁴ Про волинські і брестські аналоги таких труб та їх сигналів див. [3, с.107].

⁵ Подібні знаходимо й на суто польських етнічних територіях Kurpiów i Wielkopolski [2, с. 70-71, 150].

Про трубу із кори, з тростиною гобойного типу (*troście, pierdaszka*) пам'ятають також в гм. Константинов Біло-Підляського повіту, а в с. Лозово гм. Домброва Б. згадують про кларнетний *gwizdek* для труби (з коритком).

Виготовлення подібних інструментів вимагало від пастуха звісного вміння. Тому в останні кілька десятиліть повсюдно почали вживати труби з пляшки (скляної чи целофанової) з відрізним денцем та затягнутою гумкою шпилькою в ролі пищика. Правда, звуковисотний діапазон тут звичайно вужчий, обмежується однотонним сигналом. В с. Вилудкі гм. Корицін гобойний пищик робили з целулоїду, на таких трубах вигравали мелодії (в саксофоновому тембрі) навіть на весіллях і забавах. Досить широко використовували (з традиційними пищиками та зі шпилькою) труби зі збитого рогу корови (в гм. Тикоцін – *kornety z rogu*). В с. Глініще В. і гм. Сокулка для такого рогу вживали пищик у вигляді рурочки зі надрізним язичком – 422.211, або як в Савіно гм. Тикоцін і в с. Каміонка гм. Ясенувка – натягаючи маслянистий (*plastykowy*) папір або фольгу на ріг, як гребінь, використовували його як мірлітон – 241. На відміну від труби *rog* (в ПДС також – руг, риг – *róh, rih*) корови повсюдно уживали пастухи овець; в с. Острувек гм. Шудзялово вівчарі трубили в *барані rog*. В с. Задвожани (гм. Сокулка) сигнал «*На выган*» – ♪♪ I ♪♪ – на розі грали амбушурним способом (423.121.2), хоча останній більш властивий для бляшаної (железної – ПДС, *жалезнай* – ПНС) труби довж. 35-50 см: прямої (423.121.12) або зігнутої (423.121.22), в тому числі – купованої. В с. Лозово гм. Домброва Бялостоцка згонний сигнал грали і ранком і вдень, а також коли тварина згубиться.

Окрім сигналів до тварин (в т.ч. на водопій, на повернення) в репертуарі пастухів були мелодії для комунікації між людьми. Довгим високим протяглим тоном в с. Гурни Брод трубили, «як корова устригне в болото» і потрібна допомога. Згонний сигнал в ПДС являв собою або один протяглий тон, що міг через паузу повторитися, або комбінацію двох різних тонів із наростанням (другій вищий⁶, голосніший чи довший – або і те і інше), ніж перший (або два перших: наприклад, половинка після двох вісімок) – як альтернатива словесному «*Виганяй!*». Двома протяглими через паузу тонами різної висоти (або гучності) і криками «*Вовк! Вовк!*» піднімали тривогу сигналом 11312312 (де 1 – мінімальна ритмічна вартість, напр. вісімка, 2,3 – вдвічі і втричі більші, напр., чвертка і чвертка з крапкою) повідомляли про згоду, злагодженисть дій пастухів. В Плонці Косцельній тягнули «*jeden długi dźwięk, kiedy pastuch wołał innego pastucha*». Більш детальне (за мелодикою та ритмікою) наповнення сигналів варіювалось і в просторі (в різних мікрорегіонах) і в часі; до того воно періодично змінювалось згідно з домовленостями між пастухами і трималося ними в таємниці. При цьому в кожного пастуха був свій стиль виконання сигналу, свій тембр: «в обід познаєш, де пастух і корови» (Гурни Бруд), «пастух

⁶ Зміна висоти на натуральних шалмеях відбувається за рахунок сили вдування або пересування тростини в глибину рота.

дає знак об собіє об своїм знаходженніє» (Гродзіско), а увечері «люди зналі, яка череда іде, якого пастуха» (Веліново, гм. Мельнік). Для збагнення та більшої зрозумілості сигнальної мови деякі пастухи мали по декілька труб (Гродзіско). Подібні до труб функції (напр., сигнал «на зебраннє» 4 удари, пауза і так тричі) в Велінові міг виконувати великий *звонок пастуха з снарядів* (111.231) або *рельси* (111.211). Звони з колес в Городіску для сигналів тривоги «*вієшали на дротах на дереві і білі металом - тоншим або грубшим*». На Бранцизі корів, коней, свиней пасли й з гармонією (412.132), самі робили примітивні *skrżypce* (321.322) та грали не лише сигнали. Грали подекуди «мелодії для себе» пастухи й на трубах. Правда, тоді частіше вживали *труби з дерева* (с. Пілікі) – верби, бузини, довж до 60 см з широким розтрубом, іноді з 2-4 (ломжинське пограниччя) або 3-6 плюс 1 на тильному боці (ПДС) грифними отворами (422.211.2.).

Взагалі пасовище і пастух мали для життя села велике значення. Півроку там знаходилося одне з основних багатств краю, де скотарства посідало значне місце в господарстві. Від пастуха і від долі (а вона, вірили, теж була з ним в згоді) залежав добробут кожної родини, здоров'я, збільшення ваги, якості молока кожної особини. Пастуха шанували і побоювалися. Він вибирав нове пасовище, коли попереднє «*miejsce odpoczywało 1-2 lata*» (Савіно Гм. Тикоцін). «Пастух кормився як великий гость» мав «*гроші щомісяця і на свята*», а «на великдень давали волочебного (варене «мальоване» яйце) (Веліново). На Сокольщині тема годування пастуха-трубача ввійшла навіть до колисанок-загадок: «*Ду - ду, кароўкі карміць. Ду-ду, нашто карміць? Ду-ду, штоб малако даваць, Ду-ду, нашто даваць, Ду-ду, каб пастухоў карміць*» (Глініще Вельке). В Мельнику пастух пас 5 місяців (від квітня до серпня) «*за 15 кг картоплі за корону і святочне (яйко, ковбасу, сало) на Пасху, там гроші не давали*» (Є.Дацевич). Йому помагали, навчаючись, 2 підлітки-підмайстри – «*помагери*» або «*почерудники*» («на 3 дня почерудник іде, як має корови, на 5 – як 5 – Веліново) чи «*przerascy*» (Плонка Косцельна). Вважали, що сам звук інструменту заспокоює й охороняє худобу. І не лише труби. Магічний оберіг для корів несли й дерев'яні (з липи) довбасні (у вигляді коритця) дзвіночки довж. коло 20, висотою 15 см: *звонички* (ПДС), *клекутки* (Надбужжя), *клекоткі* - *klekotki* (Наревка, ЗР) – для корови інший – з одним (повсюдно), двома (ПД), або трьома (гм. Ясенувка) металевими, з твердого дерева (дуба) киями – язичками (III.242.122)⁷. Більш голосні *клекотки* одягали й для орієнтації, коли «*корова блудна, стадо не пільнувала*» (Канюки) «*коб чуці де вона є = дз вона е*» (с. С. Левково – БУП).

На коня вішали металевий, наближений до конічної форми *звонок*, а при весільних або святкових санних походах до нього додавали й *шелестуни* (ПДС), *gragolce, janczary* (ЗР), *jancary* (гм. Ясенувка), *gruchawki* (Плонка Косцельна) –

⁷ Музичні інструменти як чарівні помічники людини для отримання влади над тваринами – надбання первісної епохи, зокрема обряду ініціації [4, с. 191].

металеві кулясті порожнини з дірочками – отворами та бляшаними кульками всередині (112.13): багатий господар мав у збруї до 12 різних розмірів шелестунів (Канюки) – цілий оркестр!

Для відлякування від цього стада пастухи не раз користувалися й вище описаними трайкотками. Для постійного ж відстрашування звірів і птахів від стада чи від поля (напр., щоб «*дзикі картошки не рили*» – ПДС) користувалися *вітрачками*, що кінцем стрижня закопувалися в землю і самі озвучувалися пориваннями вітру. *Ветрачки* (г.м. Грудек), *млінок*, *вітрачок* (г.м. Заблудов) конструктивно відповідали трайкотці (лише з довгою ніжкою – 112.24). *Wiatrak* у ПНЗ дві закріплені навхрест лопаті, нерідко жолоби (бляшані, або «*drzewniany z kawałkami blachi*») безпосередньо на верхньому кінці стрижня – від вітру крутяться, зачіпають одне – одне, ще й додають свисту – вою (111.13 + 142.2). Свого роду синтезом обох видів цього інструменту є *млінок*, широко відомий в ПДС: лопаті-«*крильця*» розкручують зубчастий валок з дощечкою-ударником на рамці, допасованій під прямим кутом до опорного стовпа. Оскільки гучність і характер звуку пов'язані з інтенсивністю і напрямком вітру, інструмент служить ще й метеорологічним показником.

Сьогодні на Більщині для відлякування використовують також набір підвішених пляшок (*бутельки*) (111.14).

З пастухуванням найбільш пов'язані й види музикування, приурочені до праці. Найдавніші з них – звукові змагання й конкурси, що за В. Проппом як магічні турніри, відносяться до ініціаційних ритуалів найдавнішої доби культурної антропології (4, с. 191, 318-321). Саме цю функцію («*хто лепи, чия труба галасней*» – г.м. Наревка) вважають первісною знавці відомого на всьому терені ПНС реліктового жанру ансамблевого трубління. Можливо, воно – спадщина балтського чи фінно-угорського субстрату, від колишніх ятвягів: найяскравіша паралель – литовські *sutartines* на *ragai*, трохи далі – *tirliavimai* на *birbynes*, вепські та північноросійські пастуші награвання-зігрування на ріжках. Як й литовці в *sutartines*, їх білоруські кривні грали на натуральних без отворів трубах із кори, з типовими для кожної місцевості пищиками різної довжини і тону. В с. Плянти (г.м. Міхалово) грали на двох (1-ша: 15-20 см довж., друга: 20-25 см) або трьох трубах. Семьон та Базиль Скепко в Забродах (г.м. Наревка) ще й зараз вміють зробити такі труби і зорганізувати ансамбль (1-ша, вербова: 28 см, 2-га, з берези: 33 см; діаметри розтрубу: 4-6 см; довжина пищиків 6-10 см). На Домбровщині і Сокольщині пам'ятають, як бувало «зойдуца» і 3-4 труби. А в с. Масево-2 (Наревка) під вечір після пастьби трубило до 9 чоловік. Не виключена і магічна основа (оберіг) такого трублення.

Відгомони ініціальних змагань серед українських пастухів ПДС пов'язані з іншими музичними інструментами. Серед них *бабки* – уставлена між пальцями (Дубяжин/Більськ) або розчеплена надвоє і розтягнена від коріння стеблина комиша (Канюки/Заблудів) довж. 10-15 см, імітує крики чайки або інших птахів («*хто яку вдає*» – В.Наумюк) (412.11) та *праща* (411) – синкретичне звукове та металеве знаряддя, відоме під тією ж назвою ще воїнам Київської Русі

і Волинського князівства, а у наш час – дітям Східного Полісся (Вінницька обл. України)⁸. Шнурок (довж. 100-200 см, діам. 0,5 см) складають удвоє і звивають так, що на місці згину з трьох смужок робився свого роду кошик (довж. до 15 см, ширина коливається залежно від розщеплення смужок), де вставляють плаский камінчик. Один кінець шнурка притримують за допомогою петельки на пальці однієї руки, другий – тримають вільною рукою. Розгойдавши кошик, різко викидають камінчик вперед відпустивши вільну руку. Слухають «як співає і свистити камінь» в повітрі та при ударі об воду й стежать за точністю польоту.

Поряд з цим інструментом – *шьміга* (śmiga) тонка пласка платівка (типу лінійки довж. 30-40 см), прив'язана до шнурка довж. 70-100 см. При різних колових рухах шнурком платівка під певним кутом урізається в повітря і збуджує звукові коливання. Експресивне виття шьміги (відомої в інструментознавстві під назвою чурінга) ще в первісному суспільстві було засобом магічного захисту від злих сил. Підляські діти – підпаски користувалися шьмігою для своїх музичних забав і розвитку спритності (411). Вживалася й *бабка* або *пищалка* – розщеплена надвоє стеблина комиша («бабки») довж. 10-15 см, в яку дмухали для змагань в імітації голосу птахів. Первісний ініціальний зміст цих змагань очевидний (4, с. 103, 319). Типологічним реліктом зорі людства є й в ПДС *бручавка* (bruczawka – Черемха), *бручка* (Чижи), *брукавка* (Дубяжин), *млінок* (Канюки) або *верабей* (БУ – Капітанщина/Наревка) – тонка овальна (іноді у формі скрипкової деки) соснова або вербова платівка («палочка») либонь кістка (з ребра кози, зайця або дикого кабана) довж. 6-10 см, з 2 отворами, куди просувають вісімкою цупкий конопляний або льняний шнурок (довж. 2x40 см), що утримується пальцями обох рук (нерідко шнурок на кінцях має дерев'янні кілочки-держакі («кулочки»). Після скручування, а потім розтягування шнурка платівка звивається навколо своєї осі і творить глісандні звукові пориви-завивання. За тембром і функцією історично споріднена з шьмігою *бручавка* дістала на Підляшші (та й цілій колишній Білосточчині) більш масове поширення в дітей 10-12 років (як іграшкою бавилося нею й школяри, правда, з гудзиком і ниткою замість архаїчних матеріалів) (412.22). В тому ж середовищі вживали й *перо* (ПДС) – трубочку (довж. 12-15 см) з пера гуски або бусла з надрізаним знизу входом у вигляді язичка.

Цей інструмент є широковідомим на українській етнічній території (включаючи Брестське Полісся). Зрідка як тростина для труби-ріжка вживався й в Понім'анні (5, с. 581) та північній Білосточчині. Дає сильний, густо вібрований та політний звук (422.211.1). Добрими знавцями таких інструментів є Григорій (Гжеґож) Якім'юк (Чижи) та В. Наумюк.

В часі випасного сезону пастухи виробили й чимало інструментів, музикування на яких не тільки насичувало атмосферу спокоєм, надією на вічність, на те, що «*все так буде*», але й давало можливості власної креативності,

⁸ Терміни і ергологія вказаних інструментів у комплексі цілком відповідають згаданим волинським [3, с.108] та за межами прадавньої Великої Волині (куди входили Підляшшя та Берестейщина) не мають поширення.

душевного та мистецького самовираження. Найбагатша тут група щілинних флейт (421.2) дає у краї як спільні, так і етнорегіонально розбіжні прояви в типології та термінології:

Найпростіший з них свисток (*gwizdek*) – закрита флейта з кори дерева (421.221.31). В ПДС, як і на Південному Підляшші та широко – на українській етнічній території (6, с. 29-30) умілі пастухи і свистковий чопик («пищик», «устнік», «корок», «денко») і замикаючи затичку робили з цілого (частково вичищаючи середину для звукового каналу) шматка того ж самого дерева (верби, калини, горобини), з якого, попередньо вирізавши свистковий отвір, знімали кору, перед тим по ній постукавши і трічі закладаючи: «Бійся, бійся, одобійся, вовку м'ясо, а мніє скура» (В. Наумюк). Такі інструменти з типовими волинсько-поліськими назвами – *свистьол* (широко), *свистіл* (Кліщелі, Мельник, Черемха), *свистьол одното́нний* (Кленіки), *свистолка* (Пілікі) *свистьолік* (гм. Заблудів), *свистюлка* (Мельник), *свистак* (гм. Константинов Біло-Підляського повіту), дов. Від 8-15 (широко) до 15-25 (в гм. Мельник) – могли служити й до 3 років: висихаючи, кора упирається в твердий кістяк, тому не зморщується і не тріскає, а перед грою свистковий вхід змочують у воді. Старші пастухи грали для розваги (на 2-3 висотах, що залежали від інтенсивності дмування) «просту мелодію, менші свисталі без жадного толку» (Канюки). Подекуди менш вправні пастухи та діти свисткову та запираючу затичку робили з двох коротких кавальчиків гілки (середина трубки лишалася порожньою) – подібні інструменти функціонували недовго, зате були легкі до виготовлення: посвистав і викинув.

Флейти цього (2-го) типу (переважно, короткі: 6-8 см) розповсюджені широко в ПНС та ЗР. Робили їх з кори верби (повсюдно), липи, вільхи, крушини, черемхи, лози (ПНС від р.Нарви до Сокулки), а також ліщини, горобини (від Кузніці, Н.Двора і до Янува Б.). В БУП (від гм. Наревка) вони зустрічаються з назвою *свісцёл*, *свісцёлка*, *свісцела*, *свісцялы*, *свісцёлы*, але типовіша, а від с. Ольховки (гм. Наревка) до Кринок і Шудзялова (тобто південній частині ПНС, або центрально-східній частині Білосточчини – ЦС) й основна їх назва – *пасвісцёл*, *пасвісцёлы*, *пасвісцёлікі*, поширена на історичній батьківщині цих колись виселених з-під Волковиська нащадків дреговичів. У північній частині ПНС серед нащадків кривичів (від Н.Двора, Кузніці, Сокулки і до західних рубежів) домінуючим є термін *дудка* (як і на більшій частині етнічної Білорусі). В ЗР, як і широко на польських теренах (2, с. 50-53), – *gwizdek*, *gwizdki*, *fujarka z kory*, правда, зустрічаються також *swistiolka* (ПДЗ: Дзятковіце, Дрогичин), *świstałka*, *swistałeczki*, (Тикоцін), *dudka*, *gwizdałka*, *swistałka* (ПНЗ: гм. Корицін, Плонка Косцельна) – сліди давніх (відповідно – українських на півдні, білоруських на півночі) етнокультурних субстратів цих – нині польськомовних – земель.

Більш широкий мелодичний простір відкривали свистілки з 1-2 (Грудек – Міхалово – Наревка), 3-4 (Янув Б.). 5-6 (Н.Двор), до 3 (Плонка К.), 4 (Ясенувка), 3-4 (ПДС) грифними (що прикривалися пальцями) отворами («дирки», «дюрки» –

ПДС; «дзюркі», «дзіркі» – ПНС, „dziurki”, „otwory”, „palcy” – ЗР), «каб малёдыю перабіраць (Синковце/Н.Двор). Вони мали ті ж самі регіональні особливості конструкції (може, були трохи довшими за довжиною) і назви, хіба без додавання слів: однотонний, простий, свисток, або з поясненнями – великий, з дірками, для мелодії і т.п. (на відповідних діалектах (421.211.3-А)⁹

Ті ж назви (іноді з уточненням: з дерева, сосни і под.) уживали й для відкритих флейт – дов. 20-40 см, діам. 1,2-1,6 см, – які виготовляли з гільки або й стовбура молодого дерева (421.221.12). В ПДС та ЗР їх робили з бозу (“безу”), виштовхуючи вологе осердя, або з вільхи, випалюючи його. В БУП та повсюдно в ПНС – з сосни, рідше – лози, в гм. Корицін – липи, Янові і Ясенувці – з бозу, середину викручуючи – (а) один спосіб – один пастух тримає відрізану гілку, другий викручує; б) інший спосіб – пастух викручує стрижень просто на «живому дереві», що росте, а потім відрізає готову трубку. Матеріал типовий для багатьох білоруських, а спосіб виготовлення – також для фіно-угорських традицій.

Кількість отворів у дерев’яних флейт в ПДС – 2-3 (Чижи, гм.Нарев), 4-5 (Дубичі Ц.), 5+1 («одна под сподом»)¹⁰ або 6 (по 3 на кожную руку) + 1 («цілу альфавету можна заграти» – Подбеле/Більськ); останній стрій широко відомий і в ПНС; у ПНЗ – від 4-5 (на одній руці) до 8+2 (Тикоцін, Ясенувка); про такий же стрій пам’ятають в Малінніках і Піліках. Шкали повсюди діатонічні, або ангемітонічні: від кварта до октави – нони (амбітус залежить і від кількості отворів). Серед виконавців – знавців фуярок Антоні Новіцкі (Моньки), Юзеф Козел (Вейкі/Грудек, Васіль Кузьма (Планти/Міхалово), Іван Врублевський (Пілікі), Яуген Агароднік (Грудек), Міхал Ярошук (Тополяни/Міхалово), Іван Саєвіч (С.Левково), Міхал Рощенко (Даші/Кліщелі), Данило Явдосюк, Іван Клімович (Добривода), Семен Корнелюк (С.Березово), Г. Якім’юк (Чижи), М. і Л. Салінські (Черемха), Ніна Сахарчук (Малінніки), В.Наумюк (Канюки), легендарний Юрко (гм. Дубичі Ц.). Дерев’яні фуярки теж починали звучати з весни. Як на пасовиську, так і в селі грали ліричні композиції на пісенному матеріалі («але без спеваў» – Задворжани гм. Сокулка, іноді з програмними епізодами (імітації птахів, звірів – в основному – ПДС). В Добриводі (гм. Кліщелі) на дерев’яних свистьолах грали по селі вже не пастухи, а особливі спеціалісти – майстри музики до слухання.

Програмні імітації та пісенні награвання для власної забави, один для одного та для гостей звучали й на більш простих звукових знаряддях. Серед них *пі́вень* (назва походить від наслідування птаха – півня – ПДС), *трава* (в ПДС, ЦС) – береться до губ, або перед тим натягається між великими пальцями обох рук

⁹ Згідно з рішенням інструментознавчої Study Group of ICTM/IFMC (UNESCO), додавання літер до індекса означає, що описується не зафіксований в Універсальній Систематиці різновид інструмента (у даному випадку – замкнені щільні флейти з грифними отворами).

¹⁰ Це означає: 5 на передній, 1 – на тильній стінці трубки. Уперше, на поч. XIX ст., про фуярки з 6 отворами на Підляшші (ПДС) згадує K.W. Wójcicki [20, с. 44].

шовкова трава) (412.14); *лісток* (ПДС: “з вульшини”) – Веліново/Мельник, або «горієлочки» – Чижи, Нарев; Николай Келбашевський з Городіска, що зараз живе в Скупові/Наревка, виграє на ньому найскладніші пісенні мелодії). *Listok „z bzu, jaśminu”* у с.Заремби/Дзятковіце долучали навіть до весільної музики; *lipowy* (Плонка К.) (412.14) – музичні інструменти одноразового користування. Більш тривалою є *пискавка* (ПДС), *пищалка* (Пілікі), *пишчалка* (БУП) або *пасвісцёл* (Масєво-2/Наревка). Натягнену смужку трави (з білими пасмами – Пілікі), або тоненької берези (Масєво-2) вставляють у виріз дерев’яної палички довж. 10-15 см (необробленої, кора не стягається) і затискають відтятим з неї ж поліщем («трава мусіць дрыжаць» – Масєво-2), або – між двома виструганими вербовими дощечками (Пілікі). Іноді щілина поступово розширюється (ПДС: Дубичі Ц.): «де тісніше, голос тонкий» – тоді можливі й пісенно-мелодичні награвання. Переважно ж пастухи і діти (12-15 років) використовують пискавки для тембрових забав та імітації (напр., плачу немовля) (412.14-62).

Для звукових забав використовували також довжиною 10 см *пищалку з жита* – сплюснений з одного кінця зелений колосок (422.111.1) (ПДС); *свісток* (Наревка), або *пасвісцёл з жыта* (Грудек) – «пацязнуць з зялёнага (як бярэцца ў колас») зрабіць дзюрэчку, адрэзаць пад каленцэ, сціскуеш і свісціць тоненька» (Грудек) (422.111.2)¹¹; *Gwizdek z żyta* (г.м. Ясенувка), на четверо розрізається для звукової вібрації кінцева частина трубочки, а дмухають в незаднену (412.11). Перший і третій типи відносяться до найдавніших форм аерофонів.

Імітаційні надбання мисливців, пастухів, дітей знайшли свій розвиток у ліричних за функцією програмних композиціях та імпровізаціях весільних музикантів на скрипці та саксофоні. Серед таких Ян Чарковскі («Ях» – помер коло 1977 р.) з с. Сціони (10 км від Браньска), що зображував птахів, сцени ярмарки й виробляв різні сонористичні й зовнішні трюки з інструментом (тримав скрипку на голові, за спиною і т.д.) Не виключено, що ці композиції могли виникнути й під впливом таких музичних інструментів, як *скрипочка* (примітивний дитячий монохорд із цільної дошки, довжиною 25-30 см), або роблена з самими підпасками *дітська скрипка* з 2-3 струнами з нитки чи кабелю, смичок – з кінського волосу, натягненого на зігнуту дугою (луком) палицю («каблучок») (314.11-71). Про них пам’ятають видатний весільний скрипаль Здзіслав Марчук (с. Закалінки/г.м. Константинов) та знавець пастухування В. Наумюк.

Інструментальна музика була пов’язана і з іншими видами праці. На Бранщині (за Збігневом Коженювським) вона звучала «przy młóceniu jak rekreacja w robocie» – «grał ktoś z tych, kto pracował»: «na łąkach mogła grać kapela». Причому типово łąkowa було мелодія «W tył i w przód». Популярні пісенно-танцювальні мелодії на гармонії, кларнеті, скрипці грали під час більш

¹¹ Цим підляський варіант відрізняється від пишчалки з жита балтів та поліської з надрізаним кларнетним язичком [8, с. 127; 3, с. 107; 9, с. 95].

новочасного громадського акту – „dostawy zboża dla Państwa”, їх же грали й на odpustach «przeważnie wędrowni muzykanci».

Змінювалися з пилом часу і моди репертуар і стилістика популярних награвань, приурочених до громадських подій та міських забав: „przy karuzelach, na ulicach, pływaniu na łódkach, majówkach”, на костельних та державних акціях.

Для загального ж сигналу тривоги в селах Підляшшя ще довго (до 60-х років. XX ст.) служив вище списаний великий *звонок пастуха*.

Трудова музика зв'язана з різноманітними родами праці. Багато з них сьогодні відійшло у минуле. Однак, ця музика має велику естетичну й етичну цінність, що залишилася в активній пам'яті багатих носіїв традиції на Білос-точчині, і потребує пильної уваги як науковців, так і діячів мистецтва.